

špatně uspořádaným) svazkem vztahů, je jediný problém taková analytická mřížka, která by umožnila analýzu mocenských vztahů.“ (CF 199; DE III 302)

V tomto smyslu pak Foucault v *Dějinách sexuality* podává celou řadu tvrzení, která se týkají moci; některá z nich rozvinul v doslovu k této knize. Tato tvrzení jsou spíše varovně praktické zásady než výslovné teze. Za prvé jsou mocenské vztahy „nerovnostářské a pohyblivé“. Moc není zboží, pozice, hodnota nebo intrika; je to působení politických technologií v celém tělese společnosti. Právě *fungování* těchto politických mocenských rituálů ustavuje nerovnostářské, asymetrické vztahy. Jestliže tyto technologie popisuje jako „pohyblivé“, má tím na mysli časové a prostorově lokalizované šíření těchto technologií a jejich každodenní působení. Není-li moc věc, ani ovládání určitých institucí, ani skrytá racionalita dějin, potom je úkolem analytika zjistit, jak funguje. Cílem pro Foucaulta je „vykročení spíš k teorií než k analýze“: moci: k definování specifických oblastí, které formují mocenské vztahy, a stanovení nástrojů, jež je umožňují analyzovat“ (HS 82; VV 97).

Foucaultovým cílem je vylénit, identifikovat a analyzovat síť nerovných vztahů, kterou ustavují politické technologie a která zakládá i podývá teoretickou rovnost postulovanou zákonem i politickými filozofy. Bio-moc uniká reprezentaci moci jako zákona a vyvíjí se pod jeho ochranou. Její „rationalita“ není zachycena politickým jazykem, jímž dosud mluvíme. Abychom porozuměli moci v její materialitě, v jejím každodenním působení, musíme sestoupit až do roviny mikropraktik, politických technologií, jimiž je utvářeno naše praktické jednání.

Foucaultovy další závěry vyplývají z tohoto prvního. Moc se neomezuje na politické instituce. Moc hraje „přímou produktivní roli“, „přichází zdola“; je vícesměrná, působí shora dolů a také zdola nahoru. Viděli jsme, že politické technolo-

MOC A PRAVDA

Zdůraznili jsme tři metodická témata Foucaultova zkoumání. Prvním z nich je v polovině šedesátých let jeho posun od výhradního důrazu kladeného na diskursivní formace k širšímu rozpětí analýzy, která by opět měla zahrnovat i předměty ne-diskursivní povahy: tedy posun ke kulturním praktikám a k moci. Druhým je soustředění na rigidní rituály moci, koncentrace na určité kulturní praktiky kombinující vědění a moc. Třetím je vyčleňování bio-moci, tedy pojmu spojujícího různé politické technologie těla, diskursy humanitních věd a struktury ovládání, které se formovaly v posledních dvou stech padesátiletích (a zejména od začátku 19. století). Každé z těchto témat, a zejména třetí z nich, klade otázky po povaze tohoto členění, jeho významu a důsledcích. Co je moc? V jakém vztahu je k pravdě? Jaké implikace má Foucaultovo stanovisko pro uvažování a jednání?

MOC

Foucaultovo pojetí moci nemá být teorií. To znamená, že nemá být ahistorickým, objektivním popisem nezávislým na kontextu. Jako zobecnění se ani nedá uplatnit na celé dějiny. Foucault předkládá cosi, čemu říká analytika moci a co stojí proti teorii. Tvrdí: „Pokud se někdo snaží vybudovat teorii moci, vždy bude povinen chápat ji tak, jak se objevovala v dané době na daném místě, a tedy nejprve vykázat její genezi a potom ji dedukovat. Je-li však moc ve skutečnosti otevřeným, více či méně uspořádaným (v současnosti nepochybně

gie nelze ztotožňovat s konkrétními institucemi. Viděli jsme však také, že právě tehdy, když tyto technologie najdou své místo ve zvláštních institucích (školách, nemocnicích, věznicích), když „obsadí“ tyto instituce, začíná bio-moc doopravdy působit. Jakmile disciplinární technologie ustaví vazby mezi těmito institucionálními prostředními, potom je opravdu efektivní. V tomto smyslu Foucault tvrdí, že moc je produktivní, není vnější vůči ostatním typům vztahů. Ačkoli jsou mocenské vztahy institucím blízké, moc a instituce nejsou totožné. Jejich vztahy však nejsou pouhým přenosem, „nadvstavbou“. Například školu nelze redukovat na její disciplinární funkci. S architekturou školní budovy se nemění obsah eukleidovské geometrie. Mnoho dalších aspektů školního života se ovšem se zavedením disciplinární technologie (pevný rozvrh, oddělení žáků, sledování sexuality, individualizace atd.) změnilo.

Moc je obecnou maticí silových vztahů v dané době a v dané společnosti. Ve vězení jsou strážci i vězni umístěni do téhož specifického fungování disciplíny a dohledu, do konkrétních omezení ze strany architektury věznice. Ačkoli Foucault tvrdí, že moc přichází zdola a my všichni jsme v ní zapleteni, nenaznačuje, že by neexistovalo ovládání. Dozorci ve věznicích v Mettray mají v tomto uspořádání nespornou výhodu; ti, kdo věznicí stavěli, měli jinou; obě skupiny využily své výhody ke svým vlastním cílům. To Foucault nepopírá. Tvrdí ovšem, že všichni lidé z těchto skupin byli zapojeni do mocenských vztahů, jakkoli nerovných a hierarchických, které žádným způsobem nekontrolovali. Tyto vztahy unikají podle Foucaulta naší analýze, nadále působí s nezpochybnitelnou autonomií a udržují iluzi, že moc je uplatňována pouze těmi nahoře na ty dole, pokud nejsou tyto nerovné mocenské vztahy sledovány až do bodu svého aktuálního materiálního fungování.

Podstatou moci tedy není ovládání. Na otázku po třídě nadvládě Foucault uvádí příklad společenské legislativy z konce 19. století ve Francii. Nepopírá sice existenci třídní nerov-

nosti, ale tvrdí, že moc se projevuje na ovládajícím stejně jako na ovládaném; působí tu proces sebeutváření a autokolonizace. Aby mohla buržoazie v 19. století upevnit své postavení vládnoucí třídy, musela se sama zformovat jako třída. Jak jsme viděli, docházelo k prvnímu a dynamickému prosazování kontroly právě u jejích příslušníků. Technologii zpovědi a s ní spojený zájem o život, sex a zdraví uplatňovala buržoazie nejdříve sama na sebe. Bio-moc byla jednou z ústředních strategií sebekonstituce měšťanské třídy. Teprve koncem století se tyto technologie aplikovaly na třídu pracujících. Foucault říká:

Lze tedy říci, že strategie moralizace třídy pracujících je strategií buržoazie. A lze dokonce říci, že právě tato strategie umožňuje buržoazní třídě být buržoazní třídou, to jest prosazovat svou nadvládu. Není ale možné tvrdit, že buržoazní třída v rovině své ideologie či svého ekonomického rozvrhu vnutila jako nějaký současně reálný i fiktivní subjekt tuto strategii třídě pracujících. (DE III 307; CF 203)

Kdyby se politické technologie skutečně úspěšně neprosadily na místní úrovni, neexistovala by třídní nadvláda. Kdyby politické technologie neuspěly především při formování buržoazie, modely třídní nadvlády by nebyly stejné. V tomto smyslu Foucault chápe moc jako fungující napříč celou společností.

To nás vede k tomu, co je pravděpodobně Foucaultovou nejprovokativnější tezí o moci. Mocenské vztahy jsou „intencionální a nesubjektivní“. Jejich srozumitelnost se neodvozuje z jejich intencionality, nýbrž z toho, že „jsou od jedné části k druhé prostoupeny kalkulací: neexistuje moc, která by se vykonávala bez série záměrů a cílů“ (HS 95; VV 111). Na místní úrovni se často projevuje značný stupeň vědomého rozhodování, plánování, intrikování a koordinování politické činnosti, což Foucault označuje jako „lokální cynismus moci“. Toto uznání volní aktivity mu umožňuje, aby bral lokální úro-

veň politického jednání doslovně; není nucen stopovat skrytou motivaci jednání aktérů. Nemusí chápat aktéry politiky jako bytostné pokrytce nebo pěšáky moci. Akteři více méně vědí, co právě dělají, a často jsou schopni to celkem jasně formulovat. Z toho však nevyplyvá, že širší důsledky takového lokálního jednání jsou koordinované. Fakt, že jednotlivci rozhodují o určitých politických krocích nebo že konkrétní skupiny manévrují kvůli svému vlastnímu prospěchu, neznamená, že celková aktivizace a zaměřenost mocenských vztahů ve společnosti implikuje subjekt. Když analyzujeme politickou situaci, „je logika ještě dokonale jasná, záměry dešifrovatelné, a přesto se stává, že tu není nikdo, kdo by je vymýšlel, a jen málo těch, o nichž lze říci, že je formulují“ (HS 95; VV 112).

To je zásadní nahlédnutí a to je také celý problém. Jak mluvit o intencionalitě bez subjektu, o strategii bez strážce? Odpověď musí spočívat v praktikách samých. Neboť právě praktiky soustředěné v technologiích a na neschetných oddělených místech doslova ztělesňují to, co se analytik snaží pochopit. Máme-li dospět k mřížce srozumitelnosti „společenského pole... je nutné být nominalistou: moc není instituce, není to struktura, není to ani nějaká síla, kterou by byli někteří vybaveni; je to jméno, které přisuzujeme komplexní strategické situaci v dané společnosti“ (HS 93; VV 109). Praxe mají svou logiku. Je tu tlak ke strategickému cíli, ale nikdo netlačí. Cíl se objevil historicky, přijal určitou podobu a setkal se s určitými překážkami, podmínkami a odporem. Působila tu vůle a kalkulace. Celkový důsledek ovšem unikl záměrům aktérů i okolím jiného. Foucault to formuluje následovně: „Lidé vědí, co dělají; často vědí, proč dělají to, co dělají; ale nevědí, co to, co dělají, způsobuje“ (jak řekl v soukromém rozhovoru s autory).

To není funkcionalismus v nové podobě. Systém není v žádném případě v rovnováze; není to vůbec systém, snad jedině ve velice přeneseném smyslu. Není tu vnitřní logika stability.

Na úrovni jednání je tu spíše zaměřenost vyvolávaná malichernými kalkulacemi, souborji vůlí, směsí vedlejších zájmů. Ty jsou utvářeny a směřovány politickými technologiemi moci. Toto směřování v sobě nemá nic bytostného, a proto je nelze dedukovat. Není to objekt vhodný pro teorii. Lze jej však analyzovat, a právě v tom spočívá Foucaultův projekt.

Jestliže se Foucault zdráhá podat nějakou teorii moci, vyplývá to z pochopení, že teorie existuje a je srozumitelná teprve tehdy, když se postaví proti určitým kulturním praktikám a mezi ně. Proto asi mají jeho obecné komentáře k moci často restriktivní podobu. Chce spíše předvést systematickou analýzu technologií moci, pro niž si nárokuje jistý význam a obecnost, přestože jako vymezení se tyto komentáře jeví poněkud všeobecně a záhadně. Vraťme se proto k Foucaultově analýze disciplinární technologie, jak ji reprezentuje Benthamův Panoptikon, abychom viděli, jak tato normalizující moc funguje a jaké obecné důsledky lze z této analýzy vyvozovat.

DŮSLEDNÉ RITUÁLY MOCI

Foucault povyšuje Benthamův projekt Panoptikonu (1791) na vzorový příklad disciplinární technologie. Není to esence moci, jak se někteří domnívají, ale jasný příklad toho, jak moc působí. Existují jiné technologie, které fungují podobně a mohly by Foucaultovi posloužit jako ilustrace. Foucault říká, že Panoptikon je „zobecněný model fungování, způsob definování vztahů moci a každodenního života lidí... je to diagram mechanismu moci redukovaný na jeho ideální formu... je to v podstatě figura politické technologie, kterou je možné, a dokonce nutné oddělit od každého specifického užití. Ve svých aplikacích je polyvalentní.“ (DT 287–288)

Mohlo by se zdát, že Benthamův Panoptikon je jen okrajovým individuálním schématem nebo idealistickým návrhem

286 GENEALOGIE MODERNÍHO INDIVIDUA

na reformu a zdokonalení společnosti. Tento názor není do-
cela přesný. Bentham nebyl první, kdo zkoumal techniky, kte-
ré používal, i když jeho verze byla nejdokonalejší a nejzná-
mější. Jeho Panoptikon nebyla utopistická dekorace umístěná
ve vzduchoprázdnu a míněná jako celková kritika a nová for-
mulace všech aspektů společnosti, nýbrž byl to rozvrh urči-
tého mocenského mechanismu. Bentham prezentoval tento
aparát jako uzavřený a dokonalý návrh nikoli proto, aby uspo-
kojil svou touhu po vytvoření ideální formy, nýbrž právě pro-
to, aby byl využitelný v mnoha různých institucích a aplikova-
telný na různé problémy. Vlastní genialita Panoptikonu spo-
čívá ve spojení abstraktní schematizace a zcela konkrétního
uplatnění. A především je nesmírně flexibilní.

Shrňme stručně architektonické funkce Panoptikonu. Sklá-
dá se z velkého dvora s věží uprostřed a množstvím budov,
rozdělených do pater a cel, na obvodu. V každé cele jsou dvě
okna; jedno přivádí dovnitř světlo a druhé je obráceno k věži,
kde velká okna pozorovatelny umožňují sledování cel. Cely
jsou jako „malá divadla, kde je každý herec sám, dokonale in-
dividualizovaný a neustále viditelný“ (DT 281). Obyvatel ce-
ly není jen viditelný pro dozorce, je viditelný pouze pro do-
zorce; je zbaven jakéhokoli kontaktu s obyvateli sousedních
cel. „Je objektem informace, nikdy subjektem komunikace.“
(DT 281) Za hlavní výhodu svého Panoptikonu prohlašoval
Bentham jeho maximálně efektivní uspořádání. Foucault při-
pomíná, že toho dosáhl tím, že obyvatele cel uvedl do stavu
objektivní, neustálé viditelnosti. Obyvatel celý nemůže vidět,
zda na věži stráž je, nebo není, musí se chovat tak, jako kdyby
byl sledován trvale, bez ustání, totálně. Architektonické řeše-
ní je tak dokonalé, že i když stráž není přítomna, mocenský
aparát funguje dále.

Tato nová moc je nepřetržitá, disciplinární a anonymní.
Může ji uplatňovat každý, pokud je ve správném postavení, a
každý může být podroben jejím mechanismům. Plán je mno-

hoúčelový. Pozorovatel na věži může klidně pozorovat tres-
tance, šílence, dělníka nebo školáka. Pokud by Panoptikon
fungoval správně, odstranilo by se veškeré násilí uvnitř. Vě-
žeň si totiž nikdy není jist, kdy je pozorován, stává se svým
vlastním strážcem. A jako poslední krok je pomocí tohoto
mechanismu možné sledovat i kontrolory. Ti, kteří v Panop-
tikonu zaujímají ústřední místo, jsou sami zcela zapleteni do
lokalizace a řízení svého chování. Sledují, ale přitom jsou také
fixováni, ovládáni a podléhají administrativní kontrole.

Panoptikon není jen vysoce účinnou a důmyslnou techni-
kou ovládání jednotlivců; je to také laboratoř jejich případné
transformace. V každé z cel lze snadno provádět experimenty,
výsledky sledovat z věže a zanášet do tabulek. V továrnách,
školách nebo nemocnicích může pozorovatel velice jasně sle-
dovat zašifrovanou a diferencovanou mřížku, která se nabízí
jeho pohledu.

Podle Foucaulta spojuje Panoptikon vědění, moc, ovládání
těla, kontrolu prostoru do integrované disciplinární techno-
logie. Je to mechanismus lokalizace těl v prostoru, distribuce
jednotlivců ve vztahu k sobě navzájem, hierarchického uspo-
řádání, účinného rozmístění mocenských center a kanálů. Pa-
noptikon je proměnlivá a neutrální technologie uspořádání
i individuace skupin. Technologií Panoptikonu lze použít, kdy-
koli je třeba umístit jedince nebo obyvatele do mřížky, v je-
jimž rámci by byli produktivní a pozorovatelní.

Panoptikon uplatňuje svou kontrolu nad tělem zčásti i díky
své efektivní organizaci prostoru. Zde je však třeba zavést dů-
ležitější rozlišení. Tím, co reprezentuje či ztělesňuje moc, tu není
architektonický model, nýbrž nástroj působení moci v pro-
storu. Tím, co umožňuje účinnou expanzi moci, jsou spíše
samotné techniky využití struktury než architektura.

Tento postřeh týkající se prostoru a architektury pomůže
objasnit odbočka k dalšímu Foucaultovu příkladu. Dvěma sta-
rými evropskými nástroji ovládání jednotlivců byly kolonie

malomocných a karanténa. V 17. století postupovala karanténa jako metoda kontroly nákazy pomocí přísné prostorového členění. Úředníci rozdělili celé město a okolní krajinu do administrativních čtvrtí. Pod trestem smrti byl zakázán pohyb mimo dům; pouze úředníci a lidé dost uboží, aby dostali příkaz odnášet těla, měli povolený pohyb po ulicích. Panovala tu neustálá bdělost, denní sledování každého z domů a každého z jeho obyvatel; každá nepřítomnost se musela vysvětlit. Shromážděné informace procházely hierarchií úředníků. Ti měli dokonce právo zabavit v případě smrti soukromý majetek: očistné postupy zahrnovaly evakuaci kontaminovaného příbytku a následnou dezinfekci kouřem. Veškerá lékařská péče podléhala pečlivému doзору; všechna onemocnění musela být známa centrálním úřadům; ty kontrolovaly celý prostor a regulovaly veškerý pohyb.

To byl disciplinární mechanismus uplatňovaný v prostoru. Zahrnoval analýzu dané zeměpisné oblasti; dozor nad jejími obyvateli; kontrolu jedinců; hierarchii informací, rozhodování a pohybů až po správu nejmenších detailů každodenního života. „Mor jako současně reálná i imaginární forma ztráty řádu má za svůj medicínský a politický korelát disciplínu. Za disciplinárními dispozitivy můžeme číst utkvělou hrůzu z „nakažení“, z moru, z povstání, ze zločinu, z tuláctví, z dezercce, z lidí, kteří se objevují a mizí, žijí a umírají bez řádu.“ (DT 278) Prostorové uspořádání města v karanténě mělo zabránit jakémukoli nepořádku.

Kolonie malomocných nabízí opačný obraz kontroly obyvatel prostřednictvím prostorového prosazování moci. Malomocný byl vyloučen ze společnosti, separován a stigmatizován. Spolu se svými trpícími bratry byl uvržen do nediferencované masy. Příklad k umístění a držení malomocných v oddělených komunitách, kde museli žít a umírat, byl aktem „masivního a binárního rozdělení na jedny a druhé“ (DT 279). Ve hře je zde právo autority vyloučit malomocné z jed-

ného prostoru a uzavřít je v jiném, protože uspořádání prostoru v samotné kolonii malomocných nebylo příliš přísné, i když je Foucault spojuje s politickým „snem o čistém společenství“ (DT 279).

Celkem vzato, prostorová disciplinarizace využívá v modulu karantény vyloučení, vyvinuté v kolonii malomocných, a poskytuje poznatky o nových, „panoptických“ technologických kontrolech. Tyto technologie prosazovaly moc prostřednictvím prostoru. Jejich výsledné podoby zahrnovaly dočasné nouzové zákony o pohybu a majetku, přesně rozdělené hranice mezi obyvateli, architektonické prototypy, jako byl Panoptikon, i taková institucionální opatření, která byla fakticky zavedena a užívána. Každé vymezení prostoru a každý architektonický model umožňovaly vynalézavější a komplexnější způsoby vykonávání moci. Byly také dokladem posílení moci, a tedy základem pro expanzi tohoto posílení.

„Zacházet s malomocnými“ jako s „nakaženými morem“, promítnout detailní rozdělení disciplíny na neuspořádaný prostor internace, pracovat s metodami analytického rozmístění, jež jsou moci vlastní, individualizovat vyloučené, ale i užít procedur individualizace pro označení vyloučených — to vše bylo přesně prováděno disciplinární moci 19. století; psychiatrický útulek, systém vězeňství, polepšovna, nově zavedená zvláštní výchova pro mladistvé a do jisté míry nemocnice.“ (DT 280)

Disciplinární paradigma triumfuje, když byl strach z náky úspěšně transformován ve strach z abnormálního a rozvinuly se techniky izolace abnormálního.

Když se vrátíme k Panoptikonu coby schématu moci, můžeme ho teď vidět jako místo dokonale navržené pro svůj účel: neustálé sledování jeho obyvatel. Funguje díky obrácení viditelnosti, jedné z hlavních složek moderní moci, které je dokonale vyjádřeno v jeho formě. Zatímco v monarchiích byl nejvíce viditelný panovník, v institucích bio-moci jsou to ti,

ktelé je třeba ukázat, pozorovat je a porozumět jim. Benthamův Panoptikon tento obrat viditelnosti zachycuje a vyjadřuje v prostorovém uspořádání. Architektura sama je prostředkem této viditelnosti a jemných podob kontrol, které přináší. Panoptikon není symbolem moci; nepoukazuje k ničemu jinému. Nemá ani nějaký hluboký, skrytý smysl. Nese v sobě svou vlastní interpretaci, určitou transparentnost. Jeho funkcí je zvyšovat kontrolu. Jeho samotná podoba, její hmatatelnost, každický aspekt až do nejmenšího detailu (zde mluví Bentham zcela výslovně a mnoho stran věnuje četným, i zcela bezvýznamným detailům stavby) nabízejí interpretaci toho, co dělá. Mechanismus sám je neutrální a svým způsobem univerzální. Je to dokonalá technologie. Pouze tehdy, když „proniká“ a podřívá jiné instituce, pohybuje se ze svého vlastního popudu.

Panoptikon předvádí přísnou vazbu mezi ovládním těl a prostorem a zároveň objasňuje, že se tato kontrola provádí v zájmu rozšíření moci. Zopakujeme na tomto místě základní složky moci, které Foucault odvodil z příkladu Panoptikonu. Jeho hlavní poznatek je, že moc se vykonává, a nikoli pouze drží. Panoptická technologie zachycuje, umožňuje a shrnuje tendence moci k tomu, aby byla neosobní, rozptýlená, relační a anonymní, a současně si souhrnně přisvojovala další a další dimenze společenského života. Bentham vyzoroval, že v Panoptikonu „se z každého druhu stává strážce“. Foucault k tomu dodává: „Právě to je však nejděmoničtější momentem této myšlenky i všech jejích dalších aplikací. Moc se zde nesvědčí někomu, kdo by ji vykonával sám, nad druhými a absolutním způsobem; je to stroj, do něhož jsou zapojeni všichni, ti, kteří tuto moc vykonávají, i ti, kdo jsou jí podřízeni.“ (EP 156; DE III 199)

Panoptikon je tedy exemplární technologií disciplinární moci. Jeho hlavním rysem je schopnost účinně působit na šíření moci; umožňovat výkon moci s omezeným množstvím

lidí a s nejnižšími náklady; zkázňovat jednotlivce s co nejmenším vynaložením hrubé síly, působit na jejich duše; zahrnout do svého fungování všechny, kdo přijdou s tímto mechanismem do styku. Zkrátka Panoptikon je dokonalým příkladem důkladně zpracovaného rituálu moci, který díky způsobu, jak funguje, ustavuje místo, kde může působit politická technologie těla; zde se určují a prosazují práva a povinnosti.

Poslední komponentou Panoptikonu je vazba mezi těly, prostorem, mocí a věděním. Široký zájem o Panoptikon vytvořil mechanismus zavádění a aktivace nové podoby neustálé administrace a kontroly každodenního života. Panoptikon sám je třeba chápat jako „diagram mechanismu moci redukovaný na jeho ideální formu; jeho fungování, abstrahované od všech překážek, od všeho odporu či tření, si lze jasně představit jako čistý architektonický a optický systém; je to v podstatě figura politické technologie, kterou je možné, a dokonce nutné odělit od každého specifického užití“ (DT 287–288). I když, jak na to poukazuje sám Foucault, Panoptikon nebyl nikdy ve skutečnosti postaven, četné diskuse o jeho fungování a možnostech přispěly k formulování představ o nápravě a kontrole. Proto pro nás představuje schematizaci moderní disciplinární technologie: „Automatické fungování moci, mechanické působení, rozhodně není hlavní tézí knihy *Dohlížet a trestat*. Je to spíše myšlenka 18. století, že taková forma moci je možná a žádoucí. Tím, co představuje předmět mé analýzy, je teoretické a praktické hledání takového mechanismu, neustále potvrzovaná vůle uspořádat takový mechanismus.“ (JP 37)

Panoptická technologie byla vytvořena jako zobecnění různých disciplín, které se objevily během 17. a 18. století. Disciplinární technologie, původně vysoce lokalizovaná a izolovaná na zvláštní funkční prostředí, postupně překračovala svá institucionální omezení. Techniky Panoptikonu byly aplikovány, jakkoli v méně artikulované podobě, v četných institucích, a tyto instituce opět pozorně sledovaly nejen jedince ve

svých vlastních zdech, ale i mimo ně. Nemocnice například neposkytovala pouze péči pro své pacienty; stala se centrem sledování a organizace obecné populace. Jak jsme viděli, měly disciplinární postupy největší úspěch v těch sektorech společnosti, které se týkaly integrace výroby, užitečnosti a kontroly: „manufakturní výroba, předávání vědomostí, rozmístování schopností a zručností, vojenský aparát“ (DT 295). I zde začaly autority chápat dělníky jako jedince, které je třeba studovat, cvičit a ukázněvat, nejdříve tam, kde pracují, a později i v jejich domovech, ve školách a na klinikách. Technologie disciplíny spojila vytváření užitečných a poslušných jedinců s utvářením kontrolované a užitečné populace.

S panoptickou technologií souvisí rovněž zvláštní racionalita, v sobě spočívající, non-teoretická, účinná a produktivní. Panoptikon zjevně nevymezoval žádné kritérium souzení, nýbrž jen účinnou techniku distribuce jednotlivců, jejich poznávání a uspořádání do odstupňované škály libovolné z řady institucionalizovaných struktur. Panoptikon proto v sobě jako v ohnisku soustředil kulturní praxe: představoval paradigmatickou podobu jejich viditelnosti. V tom se lidé — nebo alespoň vzdělání reformátoři — mohli shodnout: továrnu, školu, vězení, nebo dokonce harém (vzpomeňme na Fourierce nebo Benthamu) lze vést efektivně, bez přehnaného násilí, s maximálně individualizovaným přístupem, vědecky a úspěšně. „Panoptické uspořádání znamená formulaci tohoto zevšeobecnění. Na úrovni elementárních a snadno přenosných mechanismů programuje fungování základen společnosti zcela prostoupené a proniknuté disciplinárními mechanismy.“ (DT 292)

Spolu s tím, jak se disciplinární technologie skrytě rozvíjela a pod svou maskou neutrality nabývala na síle, prosazovala své vlastní standardy normalizace jako jedině přijatelné. Postupně byl zákon a další standardy vnější moci obětován normalizaci. Tuto tendenci nejjasněji vidíme ve vězeních.

„Téma Panoptikonu — současné dohlížení a pozorování, jistota a vědění, individualizace a totalizace, izolace a transparence — nachází ve vězení privilegované místo svého uskutečnění.“ (DT 344) Soustředění panoptických postupů naopak umožnilo vznik určitých intelektuálních disciplín, které se úspěšně uplatňovaly ve vězeních. Nový trestní systém, který se najednou objevil v Evropě na začátku 19. století, sloužil mimo jiné jako laboratoř pro získávání poznatků o zločinci a jeho zločinech. Podle dvojího imperativu nově vzniklé humanitní epistémé a technologického „převzetí“ disciplinární moci to bylo ideální prostředí pro subjekt, který byl současně objektem nového vědeckého výzkumu i objektem disciplinární moci. Zrodila se vědecká psychologie a rychle byla zavedena do věznic. „Avšak kontroly normalizace byly pevně zarátované medicínou či psychiatrií, jež jim garantovala formu „vědeckosti“; opíraly se o soudní aparát, který jim dodával, přímo či nepřímo, legální oprávnění.“ (DT 409) Právě mezi těmito neomylnými strážci postupovala „normalizace normalizační moci“.

Foucault není redukcionista, pokud jde o vztahy vědění a moci. Někdy, jak jsme to viděli v případě přírodních věd, se vědění odděluje od praxí, které ho utvářely. Kombinace musí být analyzována v každém jednotlivém případě, nikoliv na předpokládán. Vysvětluje: „Nejde tu o to, že by vězení bylo východiskem humanitních věd. Avšak jestliže se humanitní vědy mohly zformovat a způsobit v epistémě všechny ty převratné změny, jež jsou známe, je tomu tak proto, že byly unášeny specifickou a novou modalitou moci... [která] vyžadovala, aby byly určité vztahy vědění zahrnuty ve vztazích moci... Poznatečný člověk (ať duše, individualita, vědomí či chování, na tom zde nezáleží) je účinkem-objektem tohoto analytického obklíčení, tohoto ovládání-pozorování.“ (DT 420) To samozřejmě neznamená, že každý aspekt každé společenské vědy má přímý disciplinární účinek — a Foucault

nikdy nic takového ani netvrdil. V případě mnoha společenských věd tu však existovalo ustavičné a postupující vzájemné působení a posilování těchto vztahů.

V jednom takovém případě vedla hybridní fertilizace ke vzniku delikventa: „Delikvent se odlišuje od zločince tím, že pro jeho charakterizaci je relevantní spíše jeho život než jeho čin.“ (DT 348) Zločinec se stal skoro přírodním druhem, byl identifikován, vyčleněn a poznáván nově vznikajícími humanitními vědami, psychiatrií a kriminologií. Proto už nestačilo potrestat jeho zločin; zločince bylo třeba napravit. Aby mohl být napraven, musel být pochopen a poznán ve své individualitě a také klasifikován jako určitý typ zločince. Pod praporem normalizace bylo do bitvy otevřeně přivedeno vědění. Díky této taktice dostal zločin, jenž byl primárně právní a politickou záležitostí, nové rozměry vědeckého poznání a normalizujícího záměru.

Delikvent a nový trestní systém se objevili společně; doplňovali se a umocňovali navzájem. „Delikvent dovolil sloučit [morální a politické, zrůdy a právnícký subjekt] a ustanovit pod zárukou medicíny, psychologie nebo kriminologie individuum, v němž se porušitel zákona a objekt vědecké techniky — téměř — překrývají.“ (DT 353) Moderní moc a humanitní vědy našly místo společné artiklace; mnoho dalších bude následovat. Tímto spojením začalo skutečně efektivní šíření normalizační moci.

Mimořádně důležitým rozměrem fungování vězeňského systému je, že se mu nikdy nepodařilo dostát svým slibům. Od svého zavedení až do současnosti věznice nikdy nefungovaly. Foucaultův výčet počtu recidivistů a monotónnosti reformní rétoriky je působivý. Tato rétorika nedělala to, k čemu byla podle svých zastánců jedině oprávněná: vytvářet ze zločinců zločinců normální občany. To však neznamená, že reformátoři vězeňství nutně nedosáhli svých cílů. Během posledního jednoho a půl století neustále nabízeli vězeňský sys-

tém jako lék na jeho vlastní nemoci. Otázka tedy není: Proč vězení selhalo? Nýbrž spíše: Jakým cílům posloužilo toto selhání, které možná vůbec selháním není? Foucaultova odpověď je jednoznačná: „Bylo by pak třeba předpokládat, že vězení a nepochybně i trest v obecném smyslu slova nejsou určeny k tomu, aby pachatele napravovaly, ale spíš k tomu, aby je odlišily, rozmístily, využily; že tolik neusilují o to, učinit poslušnými ty, kdo mají blízko k překročení zákonů, nýbrž že směřují k tomu, způsobit překračování zákonů pro všeobecnou taktiku podrobení.“ (DT 376) Vězeňství a snad i veškerá normalizující moc jsou úspěšné, i když jsou úspěšné jenom částečně.

Podstatnou složkou normalizačních technologií je, že jsou samy integrální součástí systematického vytváření, klasifikace a kontroly anomálií společenského tělesa. Jejich *raison d'être* vychází z jejich tvrzení, že takové anomálie oddělily, a z jejich slibu, že je napravit. Jak Foucault velice podrobně ukazuje v *Dohlížet a trestat* a *Vůli k vědění*, bio-moc postupuje současně s tím, jak se objevují a šíří samotné kategorie anomálií — delikvence, úchylnost atd. — které měly technologie moci a poznání údajně odstranit. Šíření normalizace funguje díky vytvoření abnormalit, které se potom musí léčit a napravit. Tím, že anomálie identifikují vědecky, jsou technologie bio-moci dokonale uzpůsobeny k tomu, aby nad nimi dohlížely a pečovaly o ně.

To, co by se jinak dalo považovat za selhání celého systému, se tak vlastně mění v technický problém — a tedy pole pro expanzi moci. Politické technologie postupují tak, že vezmou nějaký v zásadě politický problém, vyjmou ho z oblasti politického diskursu a převedou do neutrálního vědeckého jazyka. Jakmile se toho dosáhne, stávají se z problémů technické otázky pro diskuse odborníků. Reformní jazyk je od počátku podstatnou složkou těchto politických technologií. Bio-moc se šíří pod heslem uzdravování a ochrany lidí. Došlo-li k od-